

דן אבנון. מרטין בובר: הדיאלוג הנסתר. תל אביב: עם עובד. 2012. 277 עמודים

ניצן ליבוביץ*

ספרו של דן אבנון התפרסם במקור באנגלית, בגרסה קצרה בהרבה ואינטלקטואלית פחות. רוב הספר המקורי, מ-1998, עסק בקריאה צמודה של הטקסט הבובריאני. הקריאה הצמודה עומדת גם בבסיס הגרסה העברית, אבל אבנון הוסיף לה כאן הקשר נחוץ, בעיקר מהבחינה הפילוסופית. את הקריאה הצמודה מסביר אבנון בנטייה ההרמנויטית של בובר עצמו להסתיר רבדים של הטיעון, מעשה הסתרה שמסייע לפיתוחה של תיאוריית כתיבה וקריאה כמפגש עם הספר וכותבו. במרכז ספרו של אבנון עומד אפוא המעשה הפרשני ו"הסוד" של בובר.

כפי שאבנון מסביר, הסוד הוא מונח מפתח בפילוסופיה של בובר. הוא כופה על הקורא תשומת לב מדוקדקת, היות שהוא מחייב אותו להיות קשוב למה שלא נאמר ברובד הגלוי של הטקסט. בובר עיגן את תפיסת הסוד שלו בדיאלוג עם טקסטים מרובי רבדים שהכילו לטענתו סוד אחד או סודות רבים: מהמקרא, דרך כתבי החסידות ועד חיבוריו של א"ד גורדון. כוח הסוד הופך את הפרשנות עצמה למכילת סוד. בובר לא היה חריג בתפיסה זו; כמוהו הטמיעו אינטלקטואלים אחרים בני דורו, כמו לאו שטראוס או גרשום שולם, יסודות של סוד או אזוטריה בדברי הפרשנות שלהם, שיועדו רק לקהילה מצומצמת של מביני דבר. גם הם עיגנו את הכתיבה האזוטריית לעתים בפרשנות ההדוקה לטקסטים שמכילים סוד בעצמם: הפילוסופיה הגבוהה במקרה של שטראוס, הקבלה במקרה של שולם. המשורר הגרמני שטפן גאורגה, ששלושתם הכירו היטב, ניסח את העיקרון באמצעות מטפורת הפרח השחור, היינו היכולת של השירה והפילוסופיה ליצור שפה סודית שתציב חלופה לנורמות של המציאות. עבור בובר, הסוד חייב להוביל אל הדיאלוג.

אבנון מבהיר שהדיאלוג עם הסוד מכונן מלכתחילה למעשה הפרשני ולהשלכות האישיות, הפילוסופיות, הפוליטיות וההיסטוריות של הטקסט. "הדיאלוג הנסתר", כמו שמכריזה כותרת הספר, מסמן דגש ספרותי יותר על הגותו של בובר. אבנון ממשיך בכך את הקריאה הספרותית של לורנס סילברסטיין, יותר מאשר את הדגש הפילוסופי-אינטלקטואלי של אברהם שפירא או פול מנדס-פלור. כמו האחרון, הוא מסיים את הספר בפיתוח ראוי (מבחינת הטיעון) וחשוב (עבור מדעי הרוח של ההווה) של העמדה הפוליטית של בובר, עמדה שאי אפשר לנתקה מתפיסת הפרשנות שלו, כמו מתפיסת הסוד שעומדת במרכזה. מבחינה זו, בצד הספרותיות של בובר, הגרסה העברית של הספר מדגישה הרבה יותר את הרלוונטיות של עמדותיו ואת מעשה "השיבה" שמאפיין את התפיסה הציונית-תרבותית:

בובר לא ראה בשיבה לציון תנועה לאומית שצמחה מתוך המטרות והנחות היסוד שאפיינו את הלאומיות האירופאית של שלהי המאה התשע-עשרה.

* קתדרת אפטר ללימודי שואה ואתיקה, אוניברסיטת ליהיי, פנסילבניה

השיבה היא פתרון, או צריכה להיות פתרון ל"משבר האמונה באנושות": יש בה, בשיבה הזו, "סוד שעדיין לא נגלה". לדעתי, סוד זה מתקשר לאופן שבו אני מפרש את הגותו של בובר בנוגע לדיאלוג הנסתר שבמקרא. (עמ' 246)

אם כן, משבר גלובלי של ההומניזם חייב את בובר לתמוך ברעיון השיבה לציון כפתרון מקומי, אבל מכיוון לא צפוי, על-לאומי. בובר בחר להתבונן בהווה של זמנו על בסיס השאיפה המיסטית משהו ל"קהילת קהילות עולמית עתידית, המתהווה כחלק מתרבות של דיאלוג". "מבחינה זו", מוסיף אבנון, "עלינו להצטרף לאלה המבקרים את בובר על שאיננו מצביע על כיוון ברור של פעולה חברתית ממשית" (עמ' 253). במילים אחרות, השיבה ופרשנותה לא צלחו, אולי מכיוון שהתחברו למסר משיחי:

ההשפעה המובהקת של המסתורין המשיחי על הגותו של בובר ועל חשיבתו הפוליטית לא זכתה, במשך הדברים, לגילוי מספק. במובן זה, נראה שבובר פעל באופן אחראי כשהחליט להשתמש בכוח הדימוי המשיחי בזהירות ולהציגו באופן עקיף... בובר ניסה להשיג יותר מדי באמצעות צורת תקשורת המוגבלת להוראה עקיפה. (עמ' 263)

המסקנה הביקורתית של אבנון ראויה להערכה. היא עומדת בניגוד למסקנה שרוב חוקרי בובר מנסים למשוך מהמחקר: במקום לנסות ולהצדיק את העמדה האזוטריט-נאיבית שבובר מסיים בה, אבנון בוחר לחשוף את חולשותיה. במובן הזה, דווקא הכישלון מלמד אותנו משהו: "בובר נכשל דווקא במקום שבו נועד יותר מכל להצליח: ביישום רעיונותיו על ייסודה של קהילה ממשית" (עמ' 264). אבל דווקא משום כך, "בובר מלמד אותנו על הצורך להתחיל את החיפוש במאמץ כן להבין את ההקשר הכללי של קיומנו" (עמ' 265).

גם הספר של אבנון צריך להיות מובן בתוך ההקשר הכללי של קיומנו. פרסומים מחקרניים רבים התייחסו לבובר בשנים האחרונות כמין נקודת אמצע אידיאלית בין העניין המתפתח בארון הספרים היהודי להגות חילונית ביקורתית. הזיהוי המובהק של בובר עם עמדות יוניות של ראשית היישוב ופעולתו בתוך "ברית שלום" ו"איחוד" סייעו לתומכיו לעגן עמדה יהודית ביקורתית בתוך מסגרת לאומית שהתכחשה לא רק לביקורת, אלא גם לכל זיהוי ברור בין התרבות היהודית של הגולה והפוליטי. במובן הזה, בובר אכן סיפק כלי פרשני חשוב שהציב חלופה לחילוניות הלאומנית. הוא לא היה לבד. גרשום שולם, ש"ה ברגמן, ארנסט סימון ואחרים עמדו לצדו ונאבקו בשניהם ובציפורניהם לשמר חלופות פוליטיות ולימודיות פתוחות. הפריחה העכשווית של העניין בארגון "ברית שלום" וחבריו (בין היתר, הניסיון להקים מחדש ארגון בשם זה) מצביע על שיבת העניין הביקורתי בחיבור מחקרי-פוליטי שהממסד האקדמי הישראלי דחה מכול וכול. במאמר מבריק שפורסם בתוך קובץ מחקרים עכשוויים על בובר כתב גדליהו סטרומזה כי דחייה מוקדמת, בתחילת שנות השלושים, של שדה המחקר של בובר מלמד על הניסיון של הממסד האקדמי "לשלב סנטימנט לאומי חזק בתשוקה ללימוד 'ביקורתי' ואובייקטיבי של היהדות. [כאן] הייתה אמורה היהדות

להילמד באופן מדעי ובאופן ביקורתי על ידי היהודים ולמענם. לא היה כאן צורך, לא הייתה שאיפה, לערב את המחקר בתופעות אחרות שהיו זרות ל'רוח הלאומית'" (Stromsa, 2002).

בכנס, שמאמרו של סטרומזה יצא ממנו, דיבר דן אבנון על מושג הלימודים של בובר. סטרומזה ואבנון מסכימים בנקודה חשובה: "בהווה, בובר נחויץ באופן כואב באקדמיה הישראלית, באופן כואב כל כך, עד שרק מעטים מבינים עד כמה הוא חסר." (Ibid.). וזאת אף ש"מה שחשוב כאן הן בעיקר השאלות שבובר שואל, ולא התשובות שהוא מספק" (Ibid., p.27). במילים אחרות, הגיע הזמן לשוב לבובר, גם אם בביקורתיות.

במובן הזה קיים קשר הדוק בין ההקשר לסוד. נדמה שסודו של בובר נשמר במשך שנים רבות. למרות העבודה המקיפה שעשה בתחום פול מנדס-פלור, נראה שבובר עדיין מובן בישראל במסגרת ההבנה הצרה של ההתמודדות היהודית הפוסט-שואתית עם מציאות יהודית מחולגת, יקית, רציונליסטית - גם כשהיא מאתרת אצל בובר את המרכז המיסטי של מחשבתו - וישראלית מאוד. מחקר מצומצם בלבד נגע בקשר ההדוק ובהשפעה המתמשכת של מורו הנערץ של בובר ואחד מאבות הסוציולוגיה, גאורג זימל. ההשפעה של "חוג גאורגה" ומעריציו הגרמנים על תפיסת החיים של בובר והבנת הסוד נשמעת בישראל בלתי מובנת ובלתי נתפסת, אף שהייתה מוכרת לכל הוגה של התקופה (מספיק לראות את אוסף כתבי גאורגה בספרייתו של שולם או לעקוב אחר הדיאלוג המסוכסך שקיים אתו ולטר בנימין). את פרויקט התרגום המקראי של בובר ורונצווייג אי אפשר להבין בלא תפיסת השפה של גאורגה וחוגו. באופן דומה, קשה ואולי בלתי אפשרי להבין את העמדות התיאולוגיות-הרמנוטיות שאימץ בובר בלי להכיר לעומק את עולם התיאולוגיה הפרוטסטנטית של שנות העשרים בגרמניה. מושגים כמו שיבה וסוד חייבים להיות מעוגנים בדיאלוג הזה, שהוא לא רק דיאלוג עם כמה מהפרשנים התיאולוגים המרתקים של התקופה - רודולף בולטמן (1884-1976) הוא המוכר והרלוונטי שבהם - אלא גם עם תלמידיהם ובני השיח הפילוסופים שלהם. מרטין היידגר, מעריץ של בולטמן, הוא דוגמה לכך. בהקשר הפוליטי, אי אפשר להבין את תפיסת הציונות של בובר בלי הבנה עמוקה של התיאולוגיה הפוליטית שלו, ובעיקר הדיאלוג הביקורתי שלו עם פרידריך גוגרטן וקרל שמיט הפרו-נאצים. בובר ביקר בחומרה את התפיסה השמיטיאנית האלימה, אבל היה אמיץ דיו להעלות שאלה רלוונטיות: עד כמה התיאוריה ההרסנית של שמיט חלה גם על הציונות הלאומנית? האם מעשה החילון הציוני עתיד להוביל להרס דומה ולהצדקה חסרת עכבות של האלימות כלפי הזר והאחר? השאלה עצמה מרמזת על העמדה הביקורתית של בובר.

בישראל נדמה שניצח הקשר אחד מעניין לא פחות גם אם לא תמיד רלוונטי: ההקשר הניטשיאני. העניין הרב בהשפעה הניטשיאנית על עמדותיו של בובר הוביל למחקר פורה מאוד שלא הסתפק בקריאה בבובר על רקע זה, אלא חזר והתבונן בהשפעה הניטשיאנית על היישוב כולו. המחקר הזה, שיעקב גולומב ופול מנדס-פלור הם ממוביליו, חשוב בעיקר עבור מה שמכונה "התקופה המוקדמת" בהגותו של בובר. אבל קשה שלא לתהות על האובססיה הישראלית דווקא להקשר הזה ועל ההתעלמות הגורפת לעתים מהקשרים רלוונטיים לא פחות.

לסיכום, יתרוננו וחסרונו של הספר הוא הקריאה הצמודה בכתבי בובר ושימת הלב המוקדמת לדרכי הפרשנות שלו. אבנון בוחר לתקוף את תפיסת הסוד של בובר דרך פרשנות הדוקה של מילים מנחות כמו סוד, לב ולימודים. ההתמקדות במילים מנחות באה מהקריאה הצמודה של בובר

במקרא ומהמשגת דרכי הפרשנות שלו. גדולת המחקר של אבנון טמונה בקישור בין האלמנטים ובהצבתם בהקשר של לימודים בלי לוותר על הלב ובלי לטעון לגילוי מוחלט של הסוד. הפרויקט של אבנון צנוע ומקיף גם יחד. קריאות ביקורתיות כאלה משכנעות שאכן הגיע הזמן להחזיר את הקריאה בכובר ללב מעשה ההוראה בישראל. מעשה כזה לא יכול שלא להוביל לדיאלוג ביקורתי עם העבר וההווה, אל הפרח השחור, בניגוד לכיוון האלים והמסתגר שאליו מובילים אנשי ההכרעה בשעה היסטורית זו.

מקורות

Stromsa, G. G. (2002). Presence, not gnosis: Buber as a historian of religion, in P. Mendes-Flohr (ed.), *Martin Buber: A contemporary perspective* (p. 47). Syracuse, New York: Syracuse University Press.